

**Ekonomik ve Sosyal
Konsey**

Dağıtım
GENEL

E/C.12/GC/20
10 Haziran 2009

Orijinal: İNGİLİZCE

**EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL
HAKLAR KOMİTESİ**
Kırk ikinci oturum
Cenevre, 4–22 Mayıs 2009

3 No'lu Gündem Maddesi

20 No'lu Genel Yorum

**Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrım Gözetilmemesi
(Sözleşmenin 2. maddesinin 2. paragrafı)**

I. GİRİŞ VE ANA BAŞLIKLAR

1. Ayrımcılık, dünya nüfusunun önemli bir bölümünün ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının sağlanmasını engellemektedir. Tek başına ekonomik kalkınma sürdürülebilir bir kalkınmaya yol açmamaktadır ve birey ve birey grupları genellikle yerleşik tarihsel ve daha güncel ayrımcılık biçimleri nedeniyle sosyo-ekonomik eşitsizliklere maruz kalmaya devam etmektedir.

2. Ayrım gözetmeme ve eşitlik uluslararası insan hakları hukukunun temel unsurlarıdır ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanma açısından temel önem taşımaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin ("Sözleşme") 2. maddesi Taraf Devletleri "Sözleşmede belirtilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından herhangi bir ayrım gözetilmeksizin uygulanmasını taahhüt" etmekle yükümlü kılmaktadır.

3. Ayrım gözetmeme ve eşitlik ilkeleri Sözleşme'nin tümünde yer almıştır. Sözleşmenin Giriş bölümünde herkesin "eşit ve devredilmez hakları" olduğu vurgulanmaktadır ve Sözleşmede, herkesin diğerlerinin yanı sıra çalışma hakkı, adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma

Gözden geçirilmemiş ön kopya

hakkı, sendikal haklar, sosyal güvenlik, yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma, sağlık ve eğitim ile kültürel yaşama katılma hakkına sahip olduğu açıkça kabul edilmektedir.

4. Yine Sözleşmede, bazı haklar konusunda ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkeleri açıkça belirtilmektedir. Sözleşmenin 3. maddesi “Taraf Devletlerin Sözleşmede belirtilen hakları kullanmada kadınlarla erkeklere eşit hak sağlamaları ve 7. maddesi istihdamda “eşit işe (...) eşit ücret” hakkını ve “herkese (...) fırsat eşitliği” sağlanmasını şart koşmaktadır. Sözleşmenin 10. maddesi, diğer şeylerin yanı sıra, ayırım gözetilmeksizin tüm annelere, doğumdan önce ve sonra makul bir süreyle özel bir koruma sağlanması gerektiğini ve bütün çocuklar ve gençler yararına özel koruma ve yardım tedbirleri alınması gerektiğini öngörmektedir. Sözleşmenin 13. maddesine göre “ilköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır” ve “yüksek öğretimin(...) herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır.”

5. Birleşmiş Milletler Şartının Giriş bölümü ile 1(3) ve 55. maddelerinde ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 2(1). maddesinde, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmada ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır. Irk ayrımcılığıyla, kadınlara karşı ayrımcılıkla ve mültecilerin, vatansız kişilerin, çocukların, göçmen işçilerin ve bu kişilerin ailelerinin ve engelli bireylerin haklarının korunmasıyla ilgili uluslararası sözleşmelerde¹ ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmaya dair hükümler bulunmakta; diğer sözleşmelerde örneğin istihdam ve eğitim gibi özel alanlarda ayrımcılığın ortadan kaldırılması şart koşulmaktadır.² Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinde ayırım gözetmeme ve eşitlikle ilgili ortak bir hükmün yer almasından başka, KSHUS'nin 26. maddesinde hukuk önünde eşitlik ve hukukun eşit derecede etkili korunma sağlanması konusunda ayrıca bir hüküm yer almaktadır.³

6. Komite, daha önce kabul ettiği genel yorumlarda, Sözleşmede yer alan konut, yeterli beslenme, eğitim, sağlık, su, fikrî mülkiyet, çalışma ve sosyal güvenlik haklarıyla ilgili olarak ayırım gözetmeme ilkesinin uygulanmasına ilişkin değerlendirme yapmıştır.⁴ Bundan başka, 16 No'lu Genel Yorum Taraf Devletlerin Sözleşmede belirtilen tüm hakların kullanımında kadınlara ve erkeklere eşit hak sağlanması yükümlülüğünün üzerinde durmaktadır; 5 ve 6 No'lu Genel Yorumlar ise sırasıyla engelli kişilerin ve yaşlıların haklarıyla ilgilidir.⁵ İşbu Genel Yorum, Komitenin Madde 2(2)'ye dair görüşünü açıklamayı amaçlamaktadır ve Taraf Devletlerin yükümlülüklerinin kapsamını (Bölüm II), ayrımcılığın yasaklandığı nedenleri (Bölüm III) ve ulusal düzeyde uygulamayı (Bölüm IV) içermektedir.

¹ Bkz. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD); Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığı Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW); Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme; Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme; Çocuk Hakları Sözleşmesi; Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme; Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme.

² İş ve Meslek Bakımından Ayırım Hakkında 111 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmesi; Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi.

³ Bkz. İnsan Hakları Komitesinin 18 No'lu Genel Yorumu.

⁴ Bkz. ESKHK'nin 4, 7, 12, 13, 14, 15, 17, 18 ve 19 No'lu Genel Yorumları.

⁵ Bkz. ESKHK'nin 5 ve 6 No'lu Genel Yorumları.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

II. DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN KAPSAMI

7. Ayrım gözetmeme, Sözleşme’de derhal ve tüm haklar bakımından uygulanması gereken bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir. Madde 2(2), Taraf Devletlerin Sözleşmede tanımlanan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanma bakımından ayırım gözetilmemesini güvence altına almalarını şart koşar ve ancak bu haklarla birlikte uygulanabilir. Ayrımcılığın, doğrudan ya da dolaylı olarak ayrımcılığın yasaklandığı nedenlerden birine dayanan ve Sözleşmede belirtilen hakların eşit bir temelde tanınmasını, kullanılmasını ya da uygulanmasını engelleyen ya da sınırlandıran her tür ayırmayı, dışlamayı, kısıtlamayı ya da tercihi ya da herhangi bir farklı muameleyi ifade ettiğini kaydetmek gerekir.⁶ Ayrımcılık ayrıca, ayrımcılığa veya tacize kışkırtmayı da içerir.

8. Taraf Devletlerin Sözleşmede belirtilen hakların herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın uygulanmasını “güvence” altına alabilmeleri için, hem şekli hem de maddi olarak ayrımcılığın ortadan kaldırılması gerekir.⁷

- (a) Şekli ayrımcılık: Şekli ayrımcılığın ortadan kaldırılması için bir Devletin anayasasının, yasalarının ve politika ifade eden belgelerinin, ayrımcılığın yasaklandığı nedenlere dayalı ayırım gözetmemesi gerekir; örneğin, yasalar medeni hali nedeniyle kadınları sosyal güvenlik haklarından mahrum bırakmamalıdır.
- (b) Maddi ayrımcılık: Salt şekli ayrımcılığın ortadan kaldırılması Madde 2(2)’de öngörülen ve tanımlanan maddi eşitliğin sağlanması açısından yeterli değildir.⁸ Bir kişinin, ayrımcılığın yasaklandığı nedenlerle nitelenen bir gruba mensup olması, Sözleşmede belirtilen haklardan etkili biçimde yararlanması üzerinde etkilidir. Ayrımcılığın fiilen ortadan kaldırılabilmesi için, bireylere benzer durumlarda yapılan şekli muamelelerin karşılaştırılmasından ziyade, tarihi ya da süregiden önyargılardan mustarip grupların durumunun gerektiği gibi dikkate alınması gerekir. Bu nedenle, Taraf Devletler maddi ya da fiilî (*de facto*) ayrımcılığa yol açan ya da bu tür ayrımcılığın sürmesini sağlayan koşulları ve tutumları önlemek, azaltmak ve ortadan kaldırmak için gereken tedbirleri derhal almalıdır. Örneğin, herkesin yeterli konut, su ve kanalizasyona eşit erişim olanağına sahip olmasının sağlanması, kayıt dışı yerleşim yerlerinde ve kırsal alanlarda

⁶ Benzer tanımlar için bkz., Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD) Madde 1; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığı Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW) Madde 1, Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme Madde 2. İnsan Hakları Komitesi de, 18 No’lu Genel Yorumun 6 ve 7. paragraflarında benzer bir yorumda bulunmaktadır. Komite, daha önce kabul ettiği Genel Yorumlarda benzer bir konum benimsemiştir.

⁷ Bkz. 16 No’lu Genel Yorum.

⁸ Ayrıca bkz., 16 No’lu Genel Yorum.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

yaşayan kadınlara, kız çocuklarına ve diğer kişilere karşı ayrımcılığın aşılmasına katkıda bulunacaktır.

9. Kimi durumlarda, maddî ayrımcılığı ortadan kaldırmak için, Taraf Devletlerin ayrımcılığın sürmesini sağlayan koşulların etkisini azaltmak veya bu koşulları ortadan kaldırmak amacıyla özel tedbirlere başvurma yükümlülüğü vardır. Bu tür tedbirler, makul, nesnel ve orantılı oldukları sürece fiilî ayrımcılıkla mücadelede meşru birer araç niteliğindedir ve maddî eşitliğin sürdürülebilir olarak sağlandığı durumda son bulurlar. Bununla birlikte, dilsel azınlıklara çeviri hizmetlerinin sağlanması ya da duyuşsal bozukluğu bulunan kişilere sağlık hizmetlerinin sunulduğu tesislerine erişim açısından makul uyumlaştırma sağlanması örneklerinde olduğu gibi, bu tür pozitif tedbirlerin kalıcı olmasını gerektiren istisnâî durumlar da söz konusudur.

10. Hem doğrudan hem de dolaylı biçimde farklı muameleler Sözleşmenin 2(2). Maddesine göre ayrımcı nitelikte olabilir:

- (a) Doğrudan ayrımcılık bir bireyin benzer bir durumda diğer bir bireye göre ayrımcılığın yasaklandığı nedenler temelinde daha olumsuz bir muamele görmesi halinde; örneğin, eğitim ya da kültür kurumlarında istihdamın ya da sendika üyeliğinin başvuru sahiplerinin ya da işverenlerin siyasi görüşleri temelinde gerçekleştiği durumlarda meydana gelir. Doğrudan ayrımcılık, ayrıca, karşılaştırılabilir benzer bir durum söz konusu olmadığında ayrımcılığın yasaklandığı nedenler temelinde yapılan ve zarar veren eylemleri ya da ihmalleri de içerir (örneğin, hamile kadınların durumu).
- (b) Dolaylı ayrımcılık yasaklanan nedenlerle ayrımcılık yapılmasından farklı olarak, görünürde tarafsız olmasına rağmen Sözleşmede tanımlanan haklardan yararlanma açısından etkisi orantısız olan yasa, politika ya da uygulamaları ifade etmektedir. Örneğin, okula kayıt için doğum belgesi istenmesi, bu tür bir belgeye sahip olmayan ya da kendilerine bu tür bir belge verilmeyen etnik azınlıklara ya da vatandaş olmayan kişilerin ayrımcılığa maruz kalmasına neden olabilir.

11. Özel alan. Ayrımcılık sıklıkla aile içerisinde, işyerlerinde ve toplumun diğer kesimlerinde yaşanmaktadır. Örneğin, özel konut sektöründeki aktörler (örneğin, konut sahipleri, konut kredisi verenler, toplu konut sağlayan kişiler) etnik köken, medeni durum, engellilik ya da cinsel yönelim gibi nedenlerle doğrudan ya da dolaylı olarak konut ya da krediye erişimi engelleyebilirler; ya da, bazı aileler kız çocuklarını okula göndermeyebilirler. Bu nedenle, Taraf Devletler, bireylerin ve özel alandaki tüzel kişiliklerin yasaklanmış nedenlerle ayrımcılık yapmamalarını sağlamak için yasal düzenlemeleri de içeren tedbirleri almalıdır.

12. Sistematik Ayrımcılık. Komite, bazı gruplara karşı ayrımcılığın yaygın ve süregiden bir niteliğe sahip olduğunu ve toplumsal davranış ve örgütlenmeye derinden nüfuz ettiğini ve sıklıkla itirazla karşılaşmayan nitelikte ayrımcılığı ya da dolaylı ayrımcılığı içerdiğini sürekli olarak gözlemlemektedir. Bu tür sistematik ayrımcılık, kamu sektöründe ya da özel sektörde göreceli

Gözden geçirilmemiş ön kopya

olarak bazı gruplar için dezavantaj; diğer gruplar için ayrıcalık sağlayan yasal kurallar, politikalar, uygulamalar ya da baskın kültürel davranışlar olarak anlaşılabilir.

13. Farklı Muamelenin Mümkün Olabileceği Kapsam. Ayrımcılığın yasaklandığı nedenlerden birine dayalı farklı muamele, makul ve nesnel bir gerekçeye dayanmıyorsa, yapılan farklı muamele ayrımcılık olarak değerlendirilecektir. Bu, alınan tedbirlerin ya da ihmali nitelikteki fiillerin amaç ve etkilerinin meşru olup olmadığının; sözleşmede tanımlanan hakların niteliğiyle bağdaşıp bağdaşmadığının ve yalnızca demokratik toplumda genel refahın geliştirilmesi amacıyla yapıp yapılmadığının değerlendirilmesini gerektirir. Bundan başka, gerçekleşmesi istenen amaç ile alınan tedbirler ve ihmali fiiller ve bunların etkileri arasında açık ve makul bir orantılılık ilişkisi bulunmalıdır. Taraf Devletin ayrımcılıkla mücadeleyi ve ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını öncelikli bir konu olarak ele alıp kullanabileceği tüm kaynakları kullanmış olduğu durumlar hariç, farklı muamelenin mevcut kaynaklardaki yetersizlik nedeniyle ortadan kaldırılmaması nesnel ve makul bir gerekçe oluşturmaz.

14. Uluslararası hukuka göre, Madde 2(2)'de belirtildiği şekliyle Sözleşmede tanımlanan haklardan ayırım gözetilmeksizin yararlanılmasını güvence altına alma yükümlülüğünü iyi niyet ilkesi çerçevesinde yerine getirmemek, bir ihlal teşkil eder. Sözleşmede tanımlanan haklar, Taraf Devletlerin ve ulusal ya da yerel düzeyde kendilerine bağlı kurum ve kuruluşların doğrudan eylemleri ya da ihmali fiilleriyle ihlal edilebilir. Taraf Devletler, uluslararası işbirliği ve yardım alanında da ayrımcı uygulamalardan kaçınmalı ve kendi yargı yetkisi altındaki tüm aktörlerin benzer şekilde davranmalarını sağlamak üzere gereken tedbirleri almalıdır.

III. AYRIMCILIĞIN YASAKLANDIĞI NEDENLER

15. Madde 2(2)'de ayrımcılığın yasaklandığı nedenler “ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü” olarak sayılmıştır. “Başka bir statü” ibaresinin kullanılması, burada verilen listenin tüketici bir liste olmadığını; başka ayrımcılık nedenlerinin de bu sınıflandırmaya girebileceğini göstermektedir. Açıkça ifade edilen ve “başka bir statü” ibaresiyle ima edilen nedenler aşağıda tartışılmaktadır. Bu bölümde farklı muamele konusunda verilen örnekler yalnızca açıklama amaçlıdır; bu örnekler ayrımcılığın yasaklandığı söz konusu nedenle ilgili olası tüm ayrımcı muameleleri kapsamadıkları gibi, bu tür bir farklı muamelenin her durumda ayrımcılık teşkil edeceği gibi bir sonucu da doğurmamaktadır.

16. Bir Gruba Aidiyet. Bir bireyin ayrımcılığın yasaklandığı bir ya da birden fazla nedenle bağlantılı olarak başkalarından ayrılıp ayrılmadığını belirlerken, eğer aksi bir gerekçe bulunmuyorsa, ilgili bireyin *kendi kendini tanımlanması* esas alınmalıdır. Aidiyet, kişinin ayrımcılığın yasaklandığı bir ya da birden fazla neden temelinde nitelenen bir gruba *ilişkisini* (örneğin, engelli bir çocuğun ebeveyni) ya da başkalarının kişinin bu tür bir gruba dâhil olduğu *algısına sahip olmasını* (örneğin, kişinin belirli bir gruba aynı ten rengine sahip olması ya da grubun haklarını savunması ya da eskiden belirli bir grubun üyesi olması) içerir.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

17. Çoklu Ayrımcılık.⁹ Bir etnik ya da dinsel azınlığa mensup kadınlar örneğinde olduğu gibi, bazı bireyler ya da birey grupları ayrımcılığın yasaklandığı birden fazla nedene dayalı ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu tür *kümülatif bir ayrımcılığın* bireyler üzerinde kendine özgü ve özel bir etkisi vardır ve bu nedenle özel olarak değerlendirilmesi ve buna göre çözüme kavuşturulması gerekir.

A. Açıkça belirtilen nedenler

18. Komite, diğerlerinin yanı sıra yerli halkların ve etnik azınlıkların Sözleşmede tanımlanan hakların pek çoğu bağlamında *şekli* ve *maddi* ayrımcılığa maruz kalmalarından duyduğu kaygıyı sürekli olarak dile getirmiştir.

19. 'İrk ve Renk'. Bir bireyin etnik kökenini de içeren “ırk ve renk” bakımından ayrımcılık Sözleşmenin yanı sıra Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme de dâhil diğer sözleşmeler tarafından da yasaklanmıştır. Sözleşmede ya da işbu Genel Yorumda kullanılan “ırk” ibaresi birbirinden farklı insan ırkları olduğunu kanıtlamaya çalışan teorilerin kabul edildiği anlamına gelmemektedir.¹⁰

20. Cinsiyet. Sözleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanma bakımından erkek ve kadınların eşit haklara sahip olmasını güvence altına almaktadır.¹¹ Sözleşmenin kabul edildiği tarihten bu yana “cinsiyet” bağlamında ayrımcılık yasağı yalnızca fizyolojik nitelikleri değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel hakların eşit biçimde kullanılmasının önünde engel oluşturan *toplumsal cinsiyet* kalıpyargılarını, önyargıları ve atfedilen rolleri kapsayacak şekilde, önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu nedenle, hamile kalabileceği düşüncesiyle bir kadının istihdam edilmemesi ya da kadınların, örneğin işe erkekler kadar zaman ayırmak istemedikleri gibi kalıpyargılardan kaynaklanan varsayımlar nedeniyle düşük kademedeki ya da yarı-zamanlı işlerin kadınlara ayrılması ayrımcılıktır. Babalık izninin verilmemesi de erkeklere karşı ayrımcı bir uygulama olarak gerçekleşebilir.

21. Dil. Belirli bir dil ya da yöresel şive bakımından ayrımcılık genellikle ulusal ya da etnik köken nedeniyle eşit olmayan muameleyle yakından bağlantılıdır. Dille ilgili sınırlamalar, Sözleşmenin 15. maddesinde güvence altına alınan kültürel yaşama katılma hakkı da dâhil, Sözleşmede tanımlanan hakların kullanılmasını engelleyebilir. Bu nedenle, örneğin kamu hizmetleri ve malları hakkındaki bilgilerin mümkün olduğunca azınlıkların konuştukları dillerde de sunulması gerekir ve Taraf Devletler istihdam ve eğitimde dille ilgili herhangi bir koşulun makul ve nesnel ölçütlere dayanmasını güvence altına almalıdır.

⁹ Bkz. Aşağıda, geniş ayrımcılık hakkındaki 27. paragraf.

¹⁰ Durban Gözden Geçirme Konferansı Sonuç Belgesi, 6. paragraf: “Tüm halkların ve bireylerin çeşitlilik bakımından zengin tek bir insanlık ailesini oluşturduğunu ve bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğduğunu yeniden teyit eder ve sözde birbirinden farklı insan ırkları olduğunu kanıtlamaya çalışan teorilerde geçen her tür ırk üstünlüğü doktrinini kuvvetle reddeder.”

¹¹ Bkz. Sözleşmenin 3. Maddesi ve 16 No’lu Genel Yorum.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

22. Din. Ayrımcılığın yasaklandığı bu neden, kişinin kendi seçtiği din ya da inancın (herhangi bir din ya da inanca inanmamak da dâhil) kamuya açık olarak veya özel alanda ibadet, ayin, uygulama ya da öğretim aracılığıyla açıklanmasını kapsar.¹² Örneğin, belirli bir dinsel azınlığa mensup kişilerin üniversite öğretimine, istihdama ya da sağlık hizmetlerine erişiminin inandıkları din temelinde engellenmesi durumunda ayrımcılık söz konusu olur.

23. Siyasal ya da Başka Fikir. Siyasal ya da başka fikirler sıklıkla ayrımcı muameleye temel oluşturmaktadır ve bu tür siyasal ya da başka türden görüşlere sahip olmayı ya da olmamayı ve yanı sıra görüşlerin ifadesini ya da fikir temelli derneklere, sendikalara ya da siyasi partilere üyeliği içermektedir. Örneğin, gıda yardımı programlarından yararlanabilmek için belirli bir siyasi partiye bağlı olmak şart koşulmamalıdır.

24. Ulusal ya da Toplumsal Köken. “Ulusal köken” ibaresi kişinin devletine, ulusuna ya da menşe ülkesine atıfta bulunmaktadır. Bu tür kişisel durumlar nedeniyle bireyler ya da gruplar Sözleşmede tanımlanan hakların kullanılması bakımından hem kamusal hem de özel alanlarda sistemli ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. “Toplumsal köken” ibaresi kişinin miras aldığı sosyal statüye atıfta bulunmaktadır; bu konu, aşağıda “mülkiyet” durumu altında; “doğum” altında *soy bakımından ayrımcılık* bağlamında ve “ekonomik ve sosyal statü” altında daha ayrıntılı tartışılmaktadır.¹³

25. Mülkiyet. Ayrımcılığın yasaklandığı bir neden olarak mülkiyet durumu geniş bir kavramdır ve gayrimenkul mülkiyetini (örneğin, toprak mülkiyetini ya da kullanım hakkını) ve kişisel mülkiyeti (örneğin, fikrî mülkiyeti, mal ve taşınabilir eşyaları, geliri) ya da mülkiyet sahibi olmamayı içerir. Komitenin daha önce yaptığı yorumlarda, Sözleşmede tanımlanan hakların; örneğin, suyla ilgili hizmetlere erişimin ya da zorla yerinden edilmeye karşı korunmanın, kişinin üzerinde bulunduğu gayrimenkul bakımından statüsünün ne olduğuna; örneğin, kayıt dışı yerleşimlerde yaşayıp yaşamadığına bağlı olmaması gerektiği belirtilmektedir.¹⁴

26. Doğum. Doğum bakımından ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır ve Sözleşmenin 10(3). maddesinde, örneğin, çocuklar ve gençler yararına, “ebeveynlikten (...) dolayı hiçbir ayırım gözetilmeksizin” özel tedbirlerin alınması gerektiği özel olarak belirtilmektedir. Bu nedenle, evlilik dışı doğan, vatansız kişilerden doğan ya da evlat edinilen kişilere ya da bu durumdaki kişilerin ailelerine karşı ayırım yapılmamalıdır. Ayrıca, doğum bakımından ayrımcılık yasağı özellikle kast sistemi ya da kalıtsal statünün söz konusu olduğu benzer sistemler esasında *soyu* da içermektedir.¹⁵ Taraf Devletler, örneğin, soyu esas alan toplulukların üyelerine yönelik ayrımcı uygulamaları ve

¹² Ayrıca bkz., 25 Kasım 1981 tarih ve 36/55 sayılı Genel Kurul kararıyla kabul edilen Din ve İnanç Temelinde Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirgesi.

¹³ Bkz., sırasıyla 25, 26 ve 35. paragraflar.

¹⁴ Bkz., sırasıyla 15 ve 14 No’lu Genel Yorumlar.

¹⁵ Bu bağlamda taraf Devletlerin yükümlülüklerine dair kapsamlı bir inceleme için bkz., Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesinin 29 No’lu Genel Yorumu.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

kişilerin soy temelinde başkalarından daha üstün ya da aşağı olduğu şeklindeki düşüncelerin yayılmasını önlemek, engellemek ve ortadan kaldırmak için adım atmalıdır.

B. Başka Statüler¹⁶

27. Ayrımcılığın niteliği bağlama göre ve zaman içerisinde değişmektedir. Bu nedenle, “başka statü” olarak ifade edilen ayrımcılık nedeniyle ilgili olarak, makul ve nesnel bir biçimde gerekçelendirilemeyen ve madde 2(2)’de açıkça belirtilen ayrımcılık nedenleriyle karşılaştırılabilir nitelikteki diğer farklı muamele türlerine uygulanabilecek şekilde, esnek bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Söz konusu ek nedenler, kırılğan ve marjinalleştirmeye maruz kalmış ve kalmayı sürdüren sosyal grupların deneyimlerini yansıttıklarında genel olarak tanınmaktadır. Komitenin Genel Yorumları ve Sonuç Gözlemlerinde diğer türden çeşitli nedenler tanınmıştır ve bunlar aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, tüketici bir liste yapmak gibi bir niyet söz konusu değildir. Diğer olası yasaklama nedenleri arasında, kişinin cezaevinde bulunması ya da rızası olmadan bir psikiyatri kliniğinde alıkonulması nedeniyle hukuksal ehliyetinin tanınmaması ya da yasaklanan iki ayrımcılık nedeninin *kesişmesi*; örneğin, cinsiyet ve engellilik nedeniyle sosyal hizmetlere erişimin engellenmesi gibi nedenler sayılabilir.

28. Engellilik. Komite, 5 No’lu Genel Yorumda, engelli kişilere karşı ayrımcılığı¹⁷ “ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanınmasını, yararlanılmasını veya kullanılmasını engelleyecek veya zayıflatacak şekilde yapılan her türden ayırma, dışlama, kısıtlama veya tercih ya da makul uyumlaştırmanın reddi” olarak tanımlamıştır.¹⁸ Makul uyumlaştırmanın reddi, engelliliğe dayalı ayrımcılığın bir türü olarak ulusal mevzuatta yasaklanmalıdır.¹⁹ Taraf devletler eğitim hakkının sınırlandırılması ve kamu sağlık kuruluşları ya da işyerleri²⁰ gibi kamusal alanlarda ve yanı sıra özel alanlarda makul uyumlaştırma yapılmaması gibi ayrımcı uygulamalara karşı çözüm üretmelidir; örneğin, mekânların engelli kişilerin tekerlekli sandalyeyle erişimine olanak vermeyecek şekilde tasarlanması ve inşa edilmesi halinde, bu durumdaki kullanıcıların çalışma hakkı ciddi biçimde engellenmektedir.

29. Yaş. Yaş, çeşitli bağlamlarda yasaklanan bir ayrımcılık nedenidir. Komite, ileri yaştaki işsiz kişilerin iş bulmada ya da mesleki eğitim ya da yeniden eğitim programlarından yararlanmada karşılaştıkları ya da ikamet yerleri nedeniyle genel yaşlılık sigortasından eşit biçimde yararlanamayan, yoksulluk içinde yaşayan yaşlılara karşı ayrımcılığın engellenmesi gerektiğini

¹⁶ Bkz. 15. paragraf.

¹⁷ Tanım için bkz., Engelli Hakları Uluslararası Sözleşmesi (EHUS), Madde 1: “Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da duyuşsal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.”

¹⁸ Bkz. 5 No’lu Genel Yorum, 15. paragraf.

¹⁹ EHUS, Madde 2: “Makul uyumlaştırma”, engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder.”

²⁰ Bkz. 5 No’lu Genel Yorum, 22. paragraf.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

vurgulamıştır.²¹ Gençler söz konusu olduğunda ise, ergenlerin cinsel sağlık ve üreme sağlığı bilgi ve hizmetlerine eşit erişim olanağı olmaması ayrımcı niteliktedir.

30. Tabiiyet. Tabiiyet, Sözleşmede tanımlanan haklardan yararlanmaya engel oluşturmamalıdır;²² yani, yasal belgelere sahip olmayanlar da dâhil, bir devletin sınırları içerisindeki tüm çocuklar eğitim alma ve yeterli gıda ve bedeli karşılanabilir sağlık hizmetlerine erişim hakkına sahiptir. Sözleşme, yasal statülerine ve geçerli belgelere sahip olup olmamalarına bakılmaksızın, mülteciler, sığınmacılar, vatansız kişiler, göçmen işçiler ve uluslararası insan ticareti mağdurları gibi ülke vatandaşı olmayan kişiler de dâhil olmak üzere, herkes için geçerlidir.²³

31. Medeni Hal ve Aile Durumu. Medeni hal ve aile durumu kişilere göre farklılık gösterebilir; çünkü kişiler, diğer şeylerin yanı sıra, evlenmiş ya da evlenmemiş olabilirler; belirli bir hukuksal sisteme uygun biçimde evlenmiş olabilirler; fiilî ya da yasalarca tanınmayan bir ilişki içerisinde olabilirler; boşanmış ya da dul kalmış olabilirler; geniş bir aile içerisinde ya da kan bağına dayalı bir grup içerisinde yaşıyor olabilirler; ya da çocuklar ve bakıma muhtaç kişilerle ilgili farklı sorumluluklar üstlenmiş ya da farklı sayıda çocuk sahibi olabilirler. Sosyal güvenlik kapsamındaki menfaatlere erişim konusunda, kişinin evli olup olmadığına bakılarak yapılan farklı muamelenin makul ve nesnel ölçütlere göre gerekçelendirilebilir olması gerekir. Belirli durumlarda, kişinin ailevi durumu nedeniyle Sözleşmeyle koruma altına alınmış haklardan yararlanamaması ya da ancak eşinin rızası ya da bir akrabasının muvafakati ya da güvencesi ile bu haklardan yararlanması ayrımcı nitelikte olabilir.

32. Cinsel Yönelim ve Toplumsal Cinsiyet Kimliği. Madde 2(2)'de belirtildiği biçimiyle “başka statü” cinsel yönelimi içermektedir.²⁴ Taraf Devletler, kişinin cinsel yöneliminin Sözleşmede tanımlanan haklardan yararlanması; örneğin, dul aylığından yararlanması açısından bir engel oluşturmamasını sağlamalıdır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet kimliği bakımından ayrımcılık yasaklanmıştır; örneğin, transgender, transseksüel ya da interseksüel bireyler, okulda ya da işyerinde taciz gibi, ciddi insan hakları ihlallerine sıklıkla maruz kalmaktadır.²⁵

33. Sağlık Durumu. Sağlık durumu, bir kişinin fiziksel ya da ruh sağlığını ifade etmektedir.²⁶ Taraf Devletler, kişinin fiilî ya da varsayılan sağlık durumunun Sözleşmede tanımlanan hakların uygulanmasına bir engel oluşturmamasını sağlamalıdır. Sağlık durumu bağlamında kişinin insan haklarının sınırlandırıldığı hallerde devletler tarafından sıklıkla halk sağlığı gerekçesi

²¹ Daha fazla bilgi için bkz. 6 No'lu Genel Yorum.

²² Bu paragraf, Sözleşmenin 2(3). Maddesinin uygulanmasına engel oluşturmamaktadır. Bu maddeye göre, “Gelişmekte olan ülkeler, insan haklarını ve kendi ulusal ekonomilerini dikkate alarak, bu Sözleşme’de tanınan ekonomik hakları hangi ölçüde yabancılarla da vereceklerini belirleyebilirler.”

²³ Ayrıca bkz., Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesinin vatandaş olmayanlara ilişkin 30 No'lu Genel Yorumu (2004).

²⁴ Bkz. 14 ve 15 No'lu Genel Yorumlar.

²⁵ Tanımlar için bkz., Uluslararası İnsan Hakları Mevzuatının Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Alanlarında Uygulanmasına İlişkin Jogjacarta (Yogyakarta) İlkeleri.

²⁶ Bkz. Genel Yorum No. 14, paragraf 12b, 18, 28 ve 29.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu türden kısıtlamaların çoğu ayrımcı niteliktedir; örneğin, HIV statüsü eğitim, istihdam, sağlık bakımı, seyahat, sosyal güvenlik, barınma ve sığınma olanaklarından yararlanma açısından farklı muameleye temel oluşturmaktadır.²⁷ Taraf Devletler, ruh hastalıkları, cüzzam gibi hastalıklar, doğum kisti [obstetric fistula] mağduru kadınların durumunda olduğu gibi, kişilerin Sözleşmede tanımlanan haklardan tam anlamıyla yararlanmasını sıklıkla engelleyecek şekilde sağlık durumları nedeniyle yaygın biçimde yafyalanmalarına karşı çözüm üretmeye yönelik tedbirleri de almalıdır. Sağlık durumu nedeniyle sağlık sigortasına erişim olanağının engellenmesi; bu tür bir farklı muamelenin makul ya da nesnel ölçütlere göre gerekçelendirilmemesi halinde, ayrımcı nitelikte olacaktır.

34. İkamet Yeri. Sözleşmede tanımlanan hakların kullanılması kişinin mevcut ya da eski ikamet yerine bağlı olmamalı; ya da ikamet yeri tarafından belirlenmemelidir; yani, bireyin kentsel ya da kırsal bölgede ikamet ediyor ya da kayıtlı olup olmadığına; kayıt altındaki ya da kayıt dışı yerleşimlerde yaşıyor olup olmadığına; ülke içinde yerinden edilmiş olup olmadığına ya da göçebe hayatı yaşayıp yaşamadığına bakılmamalıdır. Farklı yerler ve bölgeler arasındaki farklılıklar uygulamada ortadan kaldırılmalıdır ve bunun için, örneğin, birinci basamak, ikinci basamak sağlık hizmetleri ile acıyı azaltmaya yönelik sağlık hizmetlerinin sunumunun ve bu hizmetlerin niteliğinin eşit biçimde dağılması sağlanmalıdır.

35. Ekonomik ve Sosyal Durum. Bireyler ve gruplar toplum içerisinde belirli bir ekonomik ya da sosyal gruba ya da tabakaya mensup olmaları nedeniyle keyfi muameleye maruz kalmamalıdır. Yoksulluk içerisinde yaşayan ya da evsiz bir kişi, sosyal ve ekonomik durumu nedeniyle yaygın şekilde ayrımcılığa, yaftalamaya ve olumsuz kalıp yargılara maruz kalabilir ve bu durum söz konusu kişinin diğer kişilerle eşit biçimde eğitim ve sağlık olanaklarından yararlanmasının ve yanı sıra kamusal mekânlara eşit bir biçimde erişiminin engellenmesine yol açabilir.

IV. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

36. Taraf Devletler, ayrımcı nitelikteki eylemlerden kaçınmanın yanı sıra, Sözleşmede tanımlanan hakların uygulanmasında ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını sağlamak üzere somut, kararlı ve hedefe yönelik tedbirler almalıdır. Yasaklanan bir ya da birden fazla nedenler bakımından diğerlerinden ayrılan birey ya da gruplara, bu türden tedbirlerin belirlendiği karar alma süreçlerine katılım hakkı sağlanmalıdır. Taraf Devletler, belirlenen tedbirlerin uygulamada etkili olup olmadığını düzenli olarak değerlendirmelidir.

²⁷ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve Birleşmiş Milletler HIV/AIDS Ortak Programı (2006), HIV/AIDS ve İnsan Hakları Hakkında Uluslararası Rehber. 2006 Yılı Birleştirilmiş Baskı (*International Guidelines on HIV/AIDS and Human Rights 2006 Consolidated Version*). Cenevre: UNAIDS ve OHCHR. İnternet üzerinden ulaşmak için http://data.unaids.org/Publications/IRC-pub07/JC1252-InternGuidelines_en.pdf.

Gözden geçirilmemiş ön kopya

37. Mevzuat. Madde 2(2)'nin gereklerini yerine getirebilmek için ayrımcılığa ilişkin yasal düzenleme yapılması şarttır. Taraf Devletler, bu nedenle, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alanında ayrımcılığı yasaklayan özel yasalar hazırlamaya teşvik edilmektedir. Bu tür yasalar *şekli* ve *maddi* ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını amaçlamalı; kamusal ve özel aktörlerin yükümlülüklerini belirlemeli ve yukarıda tartışılan ayrımcılığın yasaklandığı nedenleri kapsamalıdır. Diğer yasalar düzenli olarak gözden geçirilmeli ve gerektiğinde, Sözleşmede belirtilen hakların uygulanması ve kullanılması açısından şekli ve maddi olarak ayrımcı ya da ayrımcılığa yol açacak nitelikte olmamalarını sağlayacak şekilde değiştirilmelidir.

38. Politika, Plan ve Stratejiler. Taraf Devletler, Sözleşmede belirtilen haklar bağlamında kamusal ve özel aktörler tarafından uygulanan şekli ve maddi ayrımcılığa karşı strateji, politika ve eylem planlarının hazırlanmasını ve uygulanmasını sağlamalıdır. Bu tür politika, plan ve stratejiler yasaklanan bir ya da birden fazla neden bakımından diğerlerinden ayrılan tüm grupları kapsamalıdır ve Taraf Devletler, eşitliğin sağlanmasını hızlandırmak üzere, diğer olası adımların yanı sıra geçici olarak özel tedbirler almaya teşvik edilmektedir. Bütçe tahsisi ya da ekonomik kalkınmayı desteklemeye yönelik tedbirleri içeren ekonomi politikalarında, Sözleşmede yer alan hakların ayrımcılık olmaksızın etkili bir biçimde kullanılmasını güvence altına alma ihtiyacı dikkate alınmalıdır. Kamu kurumları ve özel kuruluşlar ayrımcılığa karşı eylem planları hazırlama yükümlülüğü altında olmalı; Devlet kamu görevlileri için insan hakları eğitim programları yürütmeli ve hâkimlerin ve yargıda görev almaya aday olanların bu programlardan yararlanmasını sağlamalıdır. Yasaklanan nedenler bağlamında bazı kişilerin diğerlerinden daha üstün veya aşağı olduğu görüşünü ortadan kaldırmak amacıyla ve toplumdaki farklı gruplar arasında diyalogu ve hoşgörüyü güçlendirmek için örgün ve yaygın; kapsayıcı ve çok kültürlü eğitim müfredatına eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkeleri hakkında eğitimin dâhil edilmesi gerekir. Taraf Devletler, ayrıca, toplum dışına itilen yeni grupların oluşmasını engellemek üzere uygun önleyici tedbirleri almalıdır.

39. Sistemik Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması. Taraf Devletler, uygulamada sistemik ayrımcılığın ve ayrı tutulmanın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak aktif bir yaklaşım benimsemelidir. Bu tür ayrımcılıkla mücadele, genellikle, geçici özel tedbirler de dâhil bir dizi yasayı, politikayı ve programı içeren kapsamlı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Taraf Devletler, kamusal ve özel aktörlerin sistemik ayrımcılığa maruz kalan birey ve gruplara karşı tutum ve davranışlarını değiştirmelerini desteklemek için teşviklerden yararlanmayı ya da aykırı davranışları durumunda bu aktörlere ceza vermeyi düşünmelidir. Sistemik ayrımcılık konusunda bilinç oluşturmaya yönelik kamu önderliği ve programları ile ayrımcılığa kışkırtmaya karşı katı tedbirlerin alınması genellikle gereklidir. Sistemik ayrımcılığın ortadan kaldırılması için, geleneksel olarak göz ardı edilen gruplara daha fazla kaynak ayrılması genellikle gerekir. Bazı grupların süre giden düşmanlığa maruz kaldığını dikkate alarak, yasaların ve politikaların kamu görevlileri ve diğer kişiler tarafından uygulanmasını sağlamaya özel olarak önem verilmelidir.

40. Hak Arama Yolları ve Hesap Verebilirlik. Ulusal mevzuat, strateji, politika ve planların ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alanında ayrımcılığın neden olduğu bireysel ve yapısal zarara karşı etkili çözüm olanağı sağlayan mekanizma ve kurumlara yer vermesi gerekir. Genel olarak, ayrımcılık iddialarıyla ilgilenen kuruluşlar arasında mahkeme ve yargı yerleri, idari kurumlar, ulusal

Gözden geçirilmemiş ön kopya

insan hakları kurumları ve/veya kamu denetçisi bulunmaktadır ve herkesin ayrımcılığa maruz kalmadan bu kuruluşlara erişim olanağı olmalıdır. Bu kuruluşlar, özel alandaki aktörlerin eylemleri ya da ihmallerini de kapsayacak şekilde, ayrımcılıkla ilgili şikâyetleri hızla, tarafsız bir biçimde ve bağımsız olarak karara bağlamalı ya da soruşturmalı ve Madde 2(2) ile ilgili ihlal iddialarını değerlendirmelidir. Soruşturulan olgu ve olaylar kısmen ya da bütünüyle yetkililerin ya da hakkında şikâyet bulunan diğer tarafın bilgisi dâhilindeyse, ispat yükü yetkililere ya da diğer tarafa ait olacaktır. Bu kuruluşlar tazminat, giderim, eski hale iade, rehabilitasyon, ihlalin tekrarlanmamasının güvence altına alınması, aleni özürler gibi etkili telafi olanaklarını sağlayacak şekilde güçlendirilmelidir ve Taraf Devletler bu tedbirlerin etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamalıdır. Bu kuruluşlar, ulusal mevzuatın eşitlik ve ayrımcılık yasağıyla ilgili yasal güvenceleri, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam olarak korunmasını kolaylaştıracak ve geliştirecek biçimde yorumlamalıdır.²⁸

41. İzleme, Göstergeler ve Karşılaştırma Noktaları. Taraf Devletler, Sözleşmenin 2(2). Maddesine uygun tedbirlerin uygulanmasını etkili bir biçimde izlemekle yükümlüdür. İzleme, hem ayrımcılığın ortadan kaldırılması için atılan adımları, hem de elde edilen sonuçları değerlendirmelidir. Ulusal strateji, politika ve planlarda, ayrımcılığın yasaklandığı nedenlere göre ayrıştırılmış uygun göstergelerin ve karşılaştırma noktalarının kullanılması gerekir.²⁹

²⁸ 3 ve 9 No'lu Genel Yorumlar. Ayrıca bkz., Komitenin Sözleşmeye taraf Devletlerin raporlarına ilişkin sonuç gözlemlerinde benimsediği uygulama.

²⁹ Bkz. Komitenin eğitim (No. 13), sağlık (No.14), su (No.15), fikrî mülkiyet hakkı (No.17), sosyal güvenlik (No.19) hakkındaki Genel Yorumları ve yeni raporlama rehberi (E/C.12/2008/2).